

Templomok, kápolnák

Egy templomrombolás háttere

A kiskőrösi lutheránusok elleni

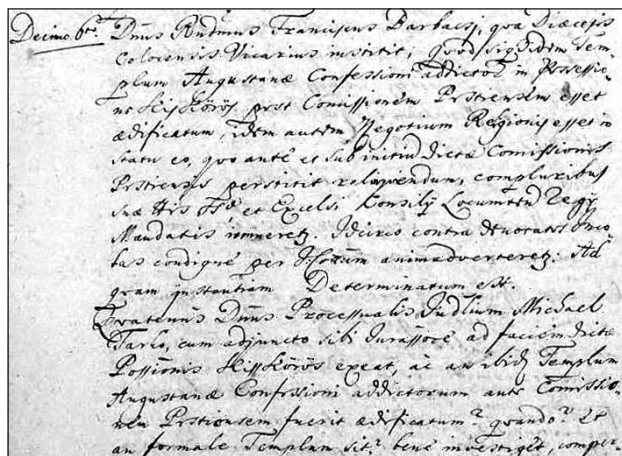
1726–1730-as vármegyei intézkedések vizsgálata

Régóta tartja magát Kiskőrös lakossága körében az a felfogás, hogy az 1718 után betelepülő ágostai hitvallású szlovákság első templomát, melyet nem sokkal az újratelepítés után, 1723–1724-ben emeltek, a kalocsai érsek katonái 1730-ban lerombolták, a gyülekezet pedig a katolikus egyház fennhatósága alá került. Mint minden legendának, úgy ennek a történetnek is vannak valós alapjai, ám alább látni fogjuk, hogy mindenképpen szükség van egy alaposabb és átfogóbb vizsgálatra a félreértések és az „egyszerűsítések” kiiktatása végett.

I. Lipót magyar király az 1681. évi XXVI. törvényben tételesen felsorolta azokat a helyeket, ahol a protestáns vallásgyakorlat és templomépítés engedélyezett. Kiskőrös azonban itt még nem is szerepelhetett, hiszen a telepítés csak 1718-ban történt meg. III. Károly (1711–1740) uralkodása alatt már nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus–protestáns ellentéteket rendezni kell, a király majd 1731-ben fogja kiadni a *Carolina resolutio* című rendeletet, melyben erre tett kísérletet, elsősorban a katolikus egyház javára. Az ehhez vezető út természetesen nem volt kiköveztve, számos tárgyalás és egyeztetés zajlott az 1720-as évek során a felekezetek képviselőivel, többnyire eredménytelenül. Egy 1715-ös törvény alapján, 1721 márciusában Pesten megkezdte a működését a vallásügyi commissio,¹ melynek a feladata lett volna a felek megbékítése és a vallásügy rendezése, de a nyílt szembenállás és ellenségeskedés miatt az uralkodó végül kénytelen volt felosztatni a testületet augusztus hónapban. 1723-ban aztán visszaállította a bizottság előtti állapotokat, s az sem véletlen, hogy ezek után a kérdést csak nyolc évvel később, a már fent említett *rendeleti úton* döntötte el.²

Ebben a pattanásig feszült helyzetben hozták létre egyházukat az akkor még legfeljebb 1000 fős lakossággal rendelkező Kiskőrös evangélikusai 1720-ban, Tóth Pál községi bíró idejében. Mivel az ide érkező szlovákság szinte kivétel nélkül a vallás lutheri irányzatát követte, ugyanebben az évben meghívták lelkésznek³ Bartholomeidész Ádámot, tanítónak pedig Szabatka Györgyöt. Pár évre rá, 1723–1724-ben fából felépítették templomukat (vagy imaházukat),⁴ a hitélet kiteljesedése azonban nem tarthatott sokáig.

Az 1723 után megerősödő protestánsellenes egyházpolitika 1726-ban került szembe a kiskőrösiekkel, mégpedig a vármegyei közgyűlés-

A kiskőrösi templom-ügy első nyoma a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben, 1726. május 13. (Pest Megyei Levéltár, PPS várm. közgy. jegyzőkönyvei, 1805. ügyiratszám)

¹ Tanácskozás.

² Pótvó János: Egyháztörténeti adattár 1711–1890. In: História, 1983. 05. Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu>.

³ Már 1718-ban is volt két „rektoruk”, Batuz János és Szirmay Máttyás, ezt Klinovszky Máttyás, az első katolikus plébános írta az érseknek 1769-ben. A latinul írt levél másolata a kiskőrösi Petőfi Sándor Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében található.

⁴ A későbbiekben a vármegyei forrásoknál használják a templom és imaház szavakat is. Leska István: Kiskőrös városának és egyházának rövid története, gépelt irat, 4–5. o. Az eredeti 1810-es szlovák nyelvű szöveg magyar nyelvű gépelt változata, fordította: Kováts Györgyné.

ben. Barbácsy Ferenc, a kalocsai érsekség vikáriusa⁵ ugyanis a május 13-ai ülésen vizsgálatot kezdeményezett, tudniillik a vármegye állapotát meg, hogy a templom⁶ a pesti tanácskozás (a korábban említett 1723-as comissio) előtt, vagy azt követően épült, mert ha az utóbbi, akkor be kell zárni.⁷ Tarkó Mihály szolgabíró bizottsággal szállt ki a helyszínre, s miután megvizsgálták a dolgot, a templomocskát lezárták és lepecsételték.⁸

A község lakói ezzel egyet nem értvén a rendelkezést nem tartották meg. Augusztus hónapban az érseki vikárius már arról számolt be, hogy a pecsétet feltörték, a zárat felfeszítették, és a templomot ugyanúgy használják. Mivel megsértették a királyt, az egyházat, a Helytartótanácsot, ezért javasolta, hogy az épületet rombolják földig. A közgyűlésen erről határozat született, s bár szeptember hónapban Meskó Sándor javasolta az ügy mellőzését, mivel a vármegye még nem tárgyalta Kiskőrös földesurával. Azonban mindezt az alacsonyabb rendű kisgyűlésben javasolta, változtatás tehát nem történt.⁹

A következő forrásunk némileg problémás, ugyanis 1728. február 14-ei datálással van ellátva, s ebben a dokumentumban a Helytartótanács információkat kér a közgyűléstől a lerombolt templommal kapcsolatban.¹⁰ Csakhogy, mint látni fogjuk alább, a templom lerombolására nem került sor, csak két év múltán, így az adatról joggal feltételezhetjük, hogy téves. A dokumentum forrásértékéből mindazonáltal ez a tény nem von le, tovább olvasva ugyanis a határozat megemlíti, hogy a kiskőrösiek egy levélben személyesen az uralkodóhoz fordultak kifogással, amiért Barbácsy Ferenc a vármegye segítségével¹¹ le akarja romboltatni a templomukat. A további leírásban szerepel, hogy szorgalmas adózók, valamint a beszállásokból is kivesszik a részüket, így nem tartják jogosnak egyszerű, díszítéstől mentes imaházuk (nem a *templum*, hanem az *oratorium* szót használják) elpusztítását, melyet azért emeltek, mert korábban csak egy magánháznál tudtak összegyűlni istentiszteletre. A kifogásokat a helytartóság elutasította, a korábbi ítéletet a vallásügyi törvényre hivatkozva fenntartotta.¹²

Tarkó Mihály szolgabíró és Dobossy Ferenc esküdt 1728. október havában elindult végrehajtani a Helytartótanács által is ellenjegyzett határozatot.¹³ Először Kalocsára érkeztek meg, ahol embereket szedtek össze, hogy segítsenek a bontásban, innen pedig Akasztóra mentek, majd Kiskőrösre, ide végül csak a vármegye emberei jöttek át. A felháborodott lakosok közül 5–600 ember gyűlt össze, nekik olvasták fel szlovákul (*lingua ipsorum slavonicam*) a vármegye és a helytartótanács rendeleteit. A dühös tömeg nem fogadta kitérő lelkesedéssel az elhangzottakat, sőt, miután kisvártatva megérkezett a szolgabíró 300 embere, kaszákkal és baltákkal támadtak ellenük. A halálos áldozatot is követelő lázadás eszkalálódásának elkerülése végett Tarkó Mihály visszarendelte embereit, Dobossy maga pedig „szaladó formán” elhagyta a községet.¹⁴

Az esetről részletes közgyűlési beszámoló is készült, mely a következőképpen írja le a történeteket:

„A helytartótanács vizsgálatot tartott a kiskőrösi imaház lerombolásának ügyében, amelyről Pesten, 1728. december 10-én készült jelentés.

Az imaház lerombolása miatt kiküldött járási szolgabíró, Tarkó Mihály a vele kiküldött csapattal Kiskőrösre tartván, előző nap Akasztón megállt és magához hívatta Kiskőrös néhány esküdtjét, akiknek meghagyta, hogy mindenféle zavargásnak elejét vegyék, az esetleges felbujtókat pedig vagy fogják el, vagy üzzék el. Ennek eleget téve, az esküdtek házról házra járva 40 rénes forint¹⁵ terhe alatt mindenkinek meghagyták, hogy maradjon otthon. Az újbóli vizsgálat során a bíró, az esküdtek és mások vallo-másaiból a következők derültek ki:

⁵ Eredetiben: Franciscus Barbacsy, qua Dioecesis Colocensis Vicarius: a teológia doktora. Boldogságos Szűzről nevezett ábrahám apát, egyszersmind kalocsai általános helynök és váradi kanonok, 1720-tól. A kalocsai érsek ebben az időben (1710–1732) Csáky Imre bíboros, aki az érseki tiszttel mellett nagyváradi püspök is volt. Mindkét székhelyén kevés időt töltött, mivel hiányoztak az érseki intézmények. Az ő bizalmasa volt Barbácsy Ferenc mind Nagyváradon, mind Kalocsán.

⁶ Templum augustanae confessioni = Ágostai hitvallású templom.

⁷ *Borosy András–Kisfaludy Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1740. IV. kötet. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1993. 1805. ügyszám.*

⁸ Uo. 1726. június 15–16. 1882. ügyszám.

⁹ Uo. 1929. ügyszám.

¹⁰ Uo. 2337. ügyszám.

¹¹ Személyesen említi Barbácsy Ferenc érseki vikárius nevét, tehát tudták, hogy ő indította a vizsgálatot.

¹² Uo.

¹³ Uo. 2459. ügyszám. *Templum* helyett *oratorium* (imaház).

¹⁴ Uo. 2478. ügyszám.

¹⁵ Rajnai forint.

1. Azért parancsolták meg, maradjon mindenki otthon, mert már tudták a földesúrtól, hogy tovább nem tudják megtartani az imaházat, ezért ők maguk akarták azt lerombolni.

2. Földesuruk, Gyürky (Gyürki) István (akit Kisterenyén, szokott lakhelyén kerestek fel) közölte velük, hogy az imaházat tovább nem tudják megtartani, és azért tartotta otthon a lakosokat, hogy a tetőt és néhány gerendát a közösség hasznára elszállíthassanak.

3. Attól féltek, ne hogy lerombolják az imaházat, inkább foglalják el, ne hogy prédikátorukat elűzzék és papot (parochus) tegyenek helyébe, és azért tartják otthon őket, hogy mindezt megtehessek. A bíró még hozzátette, hogy mivel az előző évben elmarasztalták, amiért az imaház lepecsételéséről előre nem értesítette a közösséget, kénytelen volt most a tényeket közölni velük. A végén pedig a feldühödött népet már nem tudták lecsillapítani.

A további vizsgálatból a következők derültek ki:

A járási szolgabíró, aki a vérengzés elkerülése érdekében megállt a csapatával Akasztón. Megüzente az esküdteket: határozottan megtiltja az imaház lerombolását. Miután az esküdtek visszatértek, megbizonyosodott arról, hogy a lakosok részéről semmilyen ellenállástól nem kell tartania, csak akkor indult el. Ott pedig, az imaháznál először is Rácz Jánost látta meg, aki az ajtóknál állt és kezében baltát rázva azt kiáltozta, hogy most van itt az ideje, hogy aki hős (heros) és a szíve nemes, jöjjön, és ne engedje az imaház lerombolását.

Pálincás (Palinkas) Sámuel Dobossy (Dobosy) Ferenc esküdtet, aki a szolgabíró üzenetét előadta, a feldühödött nép közé vetette volna, ha ki nem menti magát kezeik közül és el nem fut.

Jablonszky György volt az, aki néhány embert, köztük az említett Rácz Jánost, a megye embereinek megtámadására ösztönözte.

Mivel Tirpák (Trpák) Mátyásnál volt a kiskőrösiek közül egyedül kard, kétségtelen, hogy az attól származó sebeket ő ejtette.

Rajtuk kívül Közik Mátyás, Bilszky Jakab, Beluszki (Belujszki) Pál és Albert György voltak azok, akik a megye embereit megtámadták.

Mudri György, Szentgyörgyi Pál és Csizmadia Ádám a falusi jegyző kezéből, akit a szolgabíró a parancs kihirdetésére és elmagyarázására küldött ki, kitépte az írást, mások pedig arról győzködtek a népet, ne engedjék, hogy lerombolják az imaházat. De hogy pontosan kik voltak azok, nem tudni, mivel őket még nem sikerült elfogni. Így a bírót és a három esküdtet óvadék ellenében kiengedték, meghagyva nekik, hogy 14 napon belül hívják haza az említetteket, és őket fogják el, a lakosság pedig pénzbírságot fizessen. Függetlenül maradt viszont annak a kérdése, hogy vajon nem azért tartotta-e otthon a népet a bíró, hogy megakadályozzák az imaház lerombolását, hisz előre lehetett tudni, hogy ha otthon vannak, nem fogják engedni. Ha viszont nem tartják otthon őket, kimentek volna a mezőre dolgozni. Másrészt viszont, amikor már ott volt a szolgabíró, a bíró és az esküdtek, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy a népet lecsendesítsék, és akár életük árán is igyekeztek őt megvédeni. Végül pedig nem láthatták előre, hogy a »simplicitas rustica«, amely főképp a vallás ügyében mutatkozik meg, ilyen tetteire ragadja a lakosokat. Az ügyet ítélelhezatalra az uralkodó elé terjesztik.¹⁶

A következő évben a vármegyei közgyűlés a parasztlázadásra emlékeztető csetepaté miatt a törvényszéken feljelentette a kiskőrösi bírót és esküdtársait, mivel nem akadályozták meg a feldühödött tömeget.¹⁷ Végül a helytartótanács Pozsonyban, 1730. május 18-án kiadta rendeletét. „Intimatum Pálffy Miklós és Paluska György aláírásával a kiskőrösi lakosok ügyében. Az uralkodó május 11-i keletkezéssel kiadott rendelete (resolutio) alapján a főbűnösöket, tehát 13 férfit és egy nőt, akik elmenekültek, összeírják, és személyleírásukat az egész ország területén közzéteszik. Ami pedig a bírót és az esküdteket illeti, kivéve azokat, akik a szolgabírót védelmezték, az ő büntetésük 150 botütés, mégpedig úgy, hogy a pesti piactéren három különböző napon fejenként 50–50 botütést mérjen rájuk a pandúr. A főbűnösöket, tehát Tóth (Tooth) Pétert, Cserni Jánost, Rácz Jánost és Jablonszky Györgyöt a halálbüntetés alól felmentik, helyette 2 évig a pesti rokkant katonák házának építésén kell dolgozniuk. Pálincás Sámuel és Tirpák (Trpák) Mátyás pedig, akik már több mint egy éve börtönben vannak, fél évig dolgozzanak ott. A lakosok közös büntetéséért 300 forintot fizessenek, vallásukat ne gyakorolhassák, és prédikátorukat üzzék el. A falusi asszonyok közül vizsgálat után kettőt vagy hármat válasszanak ki, akik a mondott zavar-

¹⁶ Borosy András–Kiss Anita–Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok III. 1717–1730. Pest Megyei Levéltári Füzetek 35. (Budapest, 2003), 261. o.

¹⁷ A korszakban gyakori volt, hogy a felelősségre vonás során a bírót is büntették, hiszen az ő feladata volt a településen a törvények betartatása. Ha elmulasztotta, ő is bűnösnek minősült.

gásnak leginkább részesei voltak és büntetésül a pandúr 50–50-et üssön rájuk korbáccsal és pusztá kezel.”¹⁸

Leska Istvántól tudjuk,¹⁹ hogy erre végül 1730-ban²⁰ sor is került, valamint a templomot egy éjszaka folyamán elpusztították (ahogy azt már korábban el is határozták): „Az akkori evangélikusokat a nyilvános istenszolgálatlól tiltották, Isten temploma, illetve az imádság háza szétromboltatott és a földdel egyenlő lett. Ők pedig, ha Isten ígését akarták hallani, vagy az Úr szent vacsorájával élni, 3 vagy 4 mér-földre, Dunaegyházára, vagy Apostagra kellett menniük. Szentkeresztsgben és más szolgáltatásokban a katolikus lelkészek részesítették őket, előbb az akasztóiak, majd a keceliek, végül a kiskőrösi.”²¹ 1733-ban ugyanis a Helytartótanács újabb határozatot hozott a vallásgyakorlás tilalmáról, valamint egy katolikus pap beiktatásáról, akit („Róma megerősítésének birtokában”) a kalocsai egyházmegye generalis vicariusának kellett bevezetnie hivatalába. Ő lett Klinovszky Mátyás, Kiskőrös első plébánosa, akit végül csak 1769-ben iktattak be.²² Evangélikus lelkésze a községnek nem lehetett, Bartholomeidész Ádámot elűzték, előbb Bényére, majd Pilisre került.²³ Az 1781-es II. József féle vallási türelmi rendeletig a kiskőrösi lutheránusok a kalocsai érsekség gyámsága alá kerültek.

A fent bemutatott eset jól példázza a XVIII. század vallási konfliktusait, emellett azonban a kis-kőrösi jobbagyok „lázdása” mindenképpen figyelemre méltó esemény,²⁴ mint ahogy az is, hogy 1769 után sem volt jelentős a katolikus hitre áttérték száma, a város mai katolikusai is leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia idejében betelepült ősektől származnak.

Összegzésként kijelenthetjük, hogy a templom lerombolása az országos egyházpolitika szellemiségében történt, a vármegyei közgyűlés, valamint a Helytartótanács ebben nem tért el a gyakorlattól.²⁵ A kalocsai érsek különben sem rendelkezett semmilyen katonai beavatkozási jogkörrrel Kiskőrösön: nem volt a terület földesura, így az úriszéke sem volt itt illetékes. Csáky Imre bíboros idejében ráadásul az érsekség újjászervezése és az alapok lerakása volt a legfontosabb feladat. Ellenben Barbácsy Ferenc érseki vikárius nevét, aki az egész folyamatot elindította, bizonyára jó időre megjegyezték maguknak az evangélikus hívek, mint ahogyan a gyámság évtizedei sem múlhattak el konfliktusok nélkül. Ennek nyomán élhet ma is a közvélekedésben a bemutatott az eseménysorozatnak a „rövidített” változata, miszerint Kiskőrös első lutheránus templomát a kalocsai érsek utasítására, annak katonái pusztították el.

Turán István

¹⁸ Uo. 2691. és 2881. ügyszámokon.

¹⁹ Valamint egy 1733-ból származó vármegyei leírás is megerősíti: „Kiskőrös (Kiss Körös) – evangélikusok lakják, viszont a helytartótanács rendelkezése szerint prédikátorukat és iskolamesterüket elmozdították és imaházukat lerombolták.” Forrás: Borosy András–Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731–1740. Pest Megyei Levéltári Füzetek 36. (Budapest, 2004), 63. o.

²⁰ A helyi evangélikus egyház múltját bemutató 1975-ös rövid összegzés a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár adataira hivatkozva azt is tudni véli, hogy a tette 1730. május 22-én került sor, s a vármegyei felügyelők mellett az érseki megbízottak is jelen voltak. Mivel a forrásmegjelölés erősen hiányos, ennek eredetijét ellenőrizni nem tudtuk.

²¹ Leska, i. m. 5. o.

²² Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, V. kötet, PML, 1994, 3696. ügyszámon (továbbiakban: Borosy, 1994).

²³ Leska, i. m. 5. o.

²⁴ 1733-ban a közgyűlés azért nem küldött katonaságot Szentmártonkátára hasonló ügyben, „mert újra megtörténhet az, ami Kis-Kőrösön”. In: Borosy, 1994, 3140. ügyszámon.

²⁵ Nem kell messzire mennünk, hogy hasonló esettel találkozunk. A szomszédos Soltvadkerten 1747-ben építettek imaházat a helyi evangélikusok, a mai református templom helyén. „A vallásos elfogultság megirigyelte tőlük és a Patatis nevű [Patachich Gábor kalocsai érsek, ő azonban csak haláláig, 1745-ig töltötte be a posztot, utóda Csáky Miklós – 1747–1751 – volt] kalocsai püspök 1748. április 26-án a még teljesen nem is kész imaházat és iskolát Keczel és Akasztóról toborozott gyűlevész haddal, egy pesti szolgabíró vezényletével, a földesurasság legnagyobb sajnálatára és vadkerti alattvalóinak legbensőbb szomorúságára lerombolta és elpusztította.” (Vásárhelyi Pál–Kruttschnitt Antal: Isten zárandokai, a soltvadkerti protestáns két testvéregyház hőskörének története, Kiadja Belohorszky Lajos, 1937. 4. o.) A szöveg itt is megemlíti, hogy a fegyvereseket egy pesti szolgabíró vezette, tehát minden tekintetben hasonló történnel kell számolnunk, mint a 18 évvel korábbi kiskőrösi templomrombolásnál. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a csoport a vármegye és a Helytartótanács nevében járt el. További példák az országból a XVIII. században: Nyíregyháza, Jászberény, Szentmártonkátá, Cegléd, Veregyháza, Alsónémedi, Szada, Kosd, Iregszemcse, Vác.